

Enkeltje revolutie

De gewaagde treinreis van Lenin door Duitsland

Als Lenin in april 1917 niet door de Duitse regering uit Zwitserland naar Rusland was gebracht, zou de Oktoberrevolutie waarschijnlijk niet hebben plaatsgevonden. Voor die beslissende treinreis heeft de gemiddelde lesmethode aan twee regels genoeg. Kun je over zo'n simpel feit een relevant boek schrijven dat ook nog eens tot het einde boeit?

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Het is Catherine Merridale aardig gelukt. Ze heeft voor haar boek Lenins precieze route uitgezocht en vervolgens het originele reis-schema opnieuw afgelegd, vooral omdat eerdere historici het niet eens waren over het juiste traject. Haar reis voert langs gedenkplaten op hotels waar Lenin en zijn reisgenoten verbleven, maar ook langs plaatsen waar de inwoners geen idee hebben wie hij was. Het eindpunt is het appartement in Sint-Petersburg waar Lenin en zijn vrouw introkken bij zijn zussen, waar de tijd stil lijkt te hebben stilgestaan en hij als een heilige wordt vereerd. Maar uit het zeer gedetailleerde relaas van Merridale rijst een ander beeld op, dat stukje bij beetje wordt opgebouwd.

Duitsgezinde intriganten

De geschiedenis van Lenins reis begint in het Petrograd van 1916, waar de Britse ambassadeur George Buchanan en een legertje Britse officiers, spionnen en stafmedewerkers redden wat er te redden valt tijdens de Russische oorlogsinspanningen. Met toenemende wanhoop, dat wel, want de top van het Russische leger blijkt een chaotische, incompetente bende. In een paar maanden tijd zijn de kosten van het levensonderhoud zo sterk gestegen, dat de Russische medewerkers van de ambassade hun huren niet meer kunnen betalen; ook arbeiders kunnen zich ternauwernood in leven houden. De tsaar gaat daarbij steeds meer zijn eigen gang en neemt de ene rampzalige beslissing na

de andere. Volkomen nietsnutten worden aangesteld op uiterst belangrijke posities en de kritische Doema wordt genegeerd. Ondertussen gaat het gerucht dat de tsarina een Duitse agent is; zelfs de Britten vermoeden dat ze omringd wordt door Duitsgezinde intriganten. Duidelijk is in elk geval dat het grootste deel van de Russische bevolking helemaal klaar is met de oorlog, het aantal stakingen neemt hand over hand toe. In de Britse rapporten van begin 1917 wordt verbazend nauwkeurig voorspeld hoe de rest van het jaar zal verlopen.

Doorwrochte geschriften

In Duitsland worden inderdaad concrete plannen gemaakt om via vorstelijke verwanten de tsarina te bewerken. Als resultaat uitblijft,

Standbeeld van Lenin bij het Finlandstation in Sint-Petersburg. Foto: Adam Jones.

worden agenten uitgezonden om contact te zoeken met mogelijke revolutionaire groepen. Deze moeten de steun voor het regime ondermijnen, waarna een einde aan de oorlog binnen handbereik ligt. Op dit moment voert Meridale een kleurrijk figuur op, die in een groot deel van het boek een schimmige, maar onmisbare rol vervult: de zakenman Alexander Helphand, die onder het pseudoniem Parvus sinds 1894 enorme bedragen aan Duitse marken vraagt voor zijn hulp. Hij legt contact met Russische ballingen in Duitsland, helpt hen met het publiceren van illegale marxistische bladen en stookt het revolutionaire vuur flink op. In maart 1915 krijgt hij miljoenen uit de Duitse keizerlijke schatkist om de Russische ondergrondse beweging te verenigen. Dat doet hij vanuit een suite in het beste hotel van Zürich, waar hij badend in weelde de straatarme ballingen ontvangt die door het uitbreken van de oorlog in het neutrale Zwitserland zijn beland. Al snel besluit de Duitse regering, op advies van Parvus, in te zetten op de groep radicalen rond Lenin, die in de Zürichse bibliotheek als een bezetene leest en schrijft. Lenin blijkt in deze periode een agressieve, bloedfanatieke scherpslijper die marxisten van andere richtingen dan de bolsjewistische genadeloos de maat neemt. Hij wordt bewonderd om zijn doorwrochte geschriften, maar zijn persoonlijkheid en voorkomen blijken bij nadere kennismaking niet die van een geboren leider. Tijdens de Eerste Wereldoorlog is pacifisme in de mode onder linkse denkers, maar Lenin is een uitgesproken voorstander van zo gewelddadig mogelijke revoluties. In september 1915, tijdens een internationale socialistische conferentie in het dorp Zimmerwald, sluit een aantal afgevaardigden zich aan bij Lenins opvattingen over het omverwerpen van het imperialisme. Zij nemen het op zich zijn ideeën in Europa aan de man te

brengen. Die houden voornamelijk in dat de oorlog voorlopig niet beëindigd mag worden: dat zou de kansen op een opstand onder het Russische volk verkleinen en daarmee ook die op zijn eigen leidende rol in de socialistische beweging. Als balling verliest hij echter de voeling met wat er leeft in Rusland.

De tsaristische geheime politie heeft informanten geplaatst onder de kaderleden van de bolsjewieken, die met hun inlichtingen een slachting aanrichten binnen de partij. Bij gebrek aan kaderleden en aan contact met Lenins aanhang, ontwikkelt de Petrogradse afdeling een visie die haaks staat op de leninistische doctrine. Bovendien blijken overall in het land bolsjewieken, gedreven door honger en gebrek, bereid samen te werken met andere socialisten.

Ijdele advocaat

In Petrograd is het gebrek aan brood zo nijpend geworden dat in de arbeiderswijk alleen nog maar de roep klinkt om vrede, 'tot elke prijs'. Socialistische activisten koppelen in pamfletten en toespraken de honger aan de oorlog en de autocratie: zo sluiten steeds meer arbeiders zich aan bij stakingen en demonstraties. De viering van Internationale Vrouwendag op 23 februari 1917 loopt uit op een massale driedaagse staking, waar studenten, docenten en kantoorbeambten en zelfs de door de regering opgeroepen Kozakken

zich bij aansluiten. De soldaten die de menigte uiteen moeten drijven, breken een wapendepot open en beginnen een muiterij. De Revolutie, die op 27 februari een feit is, wordt door Britse ooggetuigen beschreven als gewelddadig, maar niet ordeloos of ondoordacht. De massa verzamelt zich in de gigantische balzaal van het Taurisch Paleis, de zetel van de Doema, die door de tsaar verdaagd is: de Doemaleden kunnen niets meer uitrichten tegen de luidruchtige meute, die begonnen is het kostbare interieur te slopen, en ze blijven uren bekvechten over de juiste aanpak. De ijdele advocaat Alexander Kerenski wordt vicevoorzitter van het Uitvoerend Comité (het *Ispolkom*) dat door de Sovjet van Petrograd wordt opgericht. Op 2 maart treedt de Voorlopige Regering aan, een groep rijke burgers onder leiding van de filantropische vorst Georgi Lvov. De socialist Kerenski wordt minister van Justitie en maakt zich snel populair. Ondertussen is met de weigering van Nicolaas' broer om

De locomotief van de trein waarmee Lenin in 1917 vanuit Zwitserland naar Rusland reisde.

'De top van het Russische leger blijkt een chaotische, incompetent bende'

de troon te aanvaarden de kans op een constitutionele monarchie verkeken. Niet iedereen is ervan overtuigd dat de Republiek, met een burgerlijke Voorlopige Regering tegenover een proletarische Sovjet, een einde aan de crisis zal maken; de Britten maken zich vooral zorgen om de roep om vrede van de arbeiders en soldaten, die feitelijk de macht in handen hebben.

Verzegelde trein

In Zürich is Lenin niet meer te houden als hij het nieuws verneemt. Hij wil onmiddellijk naar huis, voornamelijk om de Voorlopige Regering af te zetten, maar dat blijkt onmogelijk. Alleen de Russische ballingen in Scandinavië kunnen via Finland ►

De Doema in
Petrograd, 1917.

terugkeren, voorzien van Lenins instructies. Parvus overtuigt de Duitse regering dat de terugkeer van de bolsjewieken, per trein via Duitsland, de ineenstorting van het Russische front zal versnellen en schakelt zakenman Fürstenberg in om Lenin – met wie hij al intensief contact heeft – te bewerken. Die wil zichzelf niet in een lastig parket brengen door hulp van de vijand te accepteren en stelt een enorme lijst voorwaarden op. Een daarvan is de eis dat de treinwagon van de Russen de status van extraterritoriale entiteit moet hebben; verder mogen er geen paspoortcontroles plaatsvinden en moet er zo min mogelijk oponthoud zijn. Na dagenlange onderhandelingen vertrekt het gezelschap van tweeëndertig volwassenen en twee kinderen dan toch op paasmaandag 9 april (in Rusland is het 27 maart) vanuit Zürich.¹ Onder hen is ook Zinovjev met zijn gezin.

De Russen hebben gevraagd om goedkope plaatsen en krijgen die ook: een houten, groen geschilderde wagon met drie tweedeklascoupés en vijf derdeklascoupés. Lenin en zijn vrouw Kroepskaja betrekken samen de eerste tweedeklascoupé, enkele echtparen met kinderen delen de andere twee en de rest reist derdeklas. Er reizen ook Duitse beveiligers mee, met wie de Russen geen contact mogen

hebben: een krijtstreep op de vloer scheidt hun 'grondgebied'. Deze trein gaat de geschiedenis in als 'verzegeld', wat inhoudt dat drie van de vier deuren worden afgesloten. Al tijdens de eerste nacht ergert de uiterst gedisciplineerde Lenin zich wild aan zijn reisgenoten, die luidruchtig feestvieren. Reden genoeg om zijn rigide 'treinregels' op te stellen. Merridale beschrijft gedetailleerd het Duitse landschap waar de trein doorheen slingert, de uitgehongerde bevolking die de weldoorvoede Russen vijandig bekijkt en de nieuwsgierige bezoekers tijdens het oponthoud in verschillende steden.

Ondertussen spoeden in Rusland de revolutionairen zich naar Petrograd, te midden van een stroom arbeiders en soldaten: Kamenev en Stalin komen aan in maart, evenals de charismatische Tsereteli, die net als Lenin de marxistische theorie naar eigen inzicht aanpast aan de Russische praktijk. Revolutie of niet: een schandelijke vrede met Duitsland is geen optie. Lenin gebruikt zijn reis om zijn ideeën verder aan te scherpen, voortdurend schrijvend en discussiërend. Opvallend is dat de Britse diplomaten en agenten zowel de betekenis van de Februarirevolutie als de invloed van Lenin en zijn aanhang hopeeloos onderschatten. Sommige Britse functionarissen achten het

verstandig hem tegen te houden, maar doen het niet. De Duitse regering doet daarentegen haar uiterste best de reis zo soepel mogelijk te laten verlopen en regelt bijvoorbeeld nog op het laatste moment toestemming voor de reis door Zweden.

Welkomstbuffet

Gedurende de gehele reis blijft Lenin energiek en gedisciplineerd bezig met de Revolutie. Als de andere reizigers zich in Zweden na drie zware dagen en nachten op een welkomstbuffet storten, hoort hij liever Fürstenberg uit dan dat hij eet. Nachtenlang bespreekt hij zijn ideeën met wie het maar wil horen: alle volkeren moeten de wapens opnemen tegen de bourgeoisie, daarom moet ook direct na aankomst vrede worden gesloten met Duitsland. Hij weet niet dat in Petrograd de Voorlopige Regering en de Sovjet elkaar steeds meer vinden in het besluit de oorlog voort te zetten: de bourgeoisie van de regering krijgen na dagenlange besprekingen de overhand. De bolsjewieken hebben de *Pravda* nieuw leven ingeblazen; Kamenev en Stalin nemen al snel de redactie over en blijken met de overige socialisten te willen samenwerken. De Britten willen de oorlogsspanningen veiligstellen en brengen de oude, gematigde socialist Plechanov naar Petro-

¹ In Rusland werd pas in 1918 de Gregoriaanse kalender ingevoerd.

grad, vergezeld van buitenlandse socialisten die de arbeiders moeten aanspreken. Britse inspecteurs treffen aan het front echter een totaal gebrek aan discipline onder de soldaten, die driekwart van hun officieren hebben verjaagd of vermoord; ze willen naar huis om hun grond op te eisen, en er is niemand in de generale staf die daar iets aan kan of wil doen. Lenin arriveert in de ochtend in Stockholm en koopt er het pak dat hij tot ver in 1918 zal dragen, evenals een paar nieuwe schoenen. Parvus bevindt zich ook in de stad en zegt de Russen een flink bedrag toe om de Revolutie te financieren: een gegeven dat Lenin later verbeteren zal ontkennen. Sympathisanten hebben geld ingezameld en komen de Russen uitzwaaien op het station. Zelfs de locomotief is met rode vlaggen versierd. Onderweg stelt de grote leider zich grommend op de hoogte van het verraad van de Petrogradse Sovjet aan de Revolutie.

Lenins groep passeert op sleeën de Finse grens bij Tornio, waar geen spoorweg is. Hij wordt er urenlang ondervraagd en uiteindelijk doorgelaten; over de ware toedracht zijn later verschillende verhalen verspreid. Waarschijnlijk heeft een Britse officier opdracht gegeven bij de grens met hem af te rekenen, nadat tevergeefs om een Russisch aanhoudingsbevel gevraagd was, maar kon de verantwoordelijke officier niets uitspreken. Uit de eerste *Pravda's* die Lenin in Finland leest, wordt hem duidelijk hoe de vlag in Petrograd erbij hangt: radicale uitspraken in zijn artikel zijn geschrapt en Kamenev blijkt ver afgedwaald van de ideeën waar Lenin zo op gehamerd heeft.

Landverrader

Bij de grensovergang bij Belo-ostrov wordt Lenin al enthousiast onthaald door een kleine afvaardiging uit Petrograd, waaronder Kamenev, en arbeiders uit de omliggende dorpen. Op tweede paasdag (in Rusland is het nu 3

april) arriveert de trein uiteindelijk op het Finlandstation in Petrograd. Een enorme massa mensen is opgetrommeld, met vaandels en borden en een muziekkapel, pantserwagens, een zoeklicht en een erewacht van matrozen uit Kronstadt. De bolsjewieken proberen met al dit theater te verdoezelen dat de grote leider Duitse hulp heeft aanvaard en dus eigenlijk een landverrader is. Lenin schreeuwt nog voor hij van het perron is dat van de Voorlopige Regering niets goeds te verwachten valt. In de wachtruimte kondigt hij de wereldrevolutie aan: een verwarrende mededeling voor de bolsjewieken, die nu net zo blij waren met de moeizaam gesloten compromissen. Lenin wil eigenlijk naar huis, maar wordt op een pantserwagen gehesen en naar het bolsjewistische hoofdkwartier gereden, de menigte toeschreeuwend over de klassenstrijd.

Onderduiken

De dagen daarop blijft Lenin ageren tegen de Voorlopige Regering en de oorlog; zijn 'aprilthesen' verschijnen op 7 april in de *Pravda*. Daarin schetst hij al het bestuur van zijn toekomstige staat, dat helemaal opgebouwd is uit Sovjets. Alle grond moet staatsbezit worden. De geschokte socialisten gaan ervan uit dat hij zijn verstand verloren heeft en de eerste tijd krijgt hij geen voet aan de grond. Maar dankzij zijn energie, vechtlust en voortdurende herhaling van zijn standpunten groeit zijn aanhang, niet in het minst omdat ook de crisis en de rellen aanhouden en niemand meer weet waarom de oorlog voortduurt. Na enkele weken accepteert de partij de aprilthesen, een voor een.

De maanden erna zijn gevuld met hysterische geruchten, aangejaagd door Britse agenten, over Lenins werkelijke doelen en de buitenlandse machten die hem helpen. Hij is uiteindelijk genoodzaakt met Zinovjev onder te duiken in Finland. Kerenski

beleeft nog een moment van glorie als een groot onderzoek op Duitse connecties wijst. Merridale toont op deze plaats in het boek uitgebreid aan dat Duitsland miljarden in het nieuwe Rusland heeft gepompt, hoe hard Lenin dat ook ontkende. Geen van de betrokken buitenlandse landen heeft de ramp van epische proporties – waartoe al hun inspanningen hebben geleid – voorzien. Het relaas eindigt met een uitgebreide beschrijving van

‘Nachtenlang bespreekt hij zijn ideeën met wie het maar wil horen’

hoe het is afgelopen met Lenins reisgenoten en zijn tegenstanders, lang na de bolsjewistische staatsgreep van oktober 1917. Dat is in de meeste gevallen geen vrolijk verhaal, maar ook Lenin zelf komt er niet best vanaf. De cultus die om hem ontstond, diende alleen om een 'failliet systeem' in stand te houden en tegenwicht te bieden aan de chaos: de gefabriceerde Lenin van de Sovjet-Unie was een karikatuur die niet alleen zijn verregaande ambities, maar ook zijn wreedheid en bloeddorst verhulde. ■

Lenin in de trein. De reis naar de Revolutie. Catherine Merridale (Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2016), 288 blz., € 24,99